

Лекція. Вікова періодизація психічного розвитку людини

План

1. Критерії періодизації психічного розвитку.
2. Періодизація розвитку особистості за З.Фрейдом.
3. Періодизація розвитку особистості за Е.Еріксоном
4. Періодизація розвитку особистості за Л.Колбергом
5. Періодизація інтелектуального розвитку за Ж.Піаже. Стадії розвитку інтелекту.
6. Вітчизняні теорії розвитку.

Критерії періодизації психічного розвитку

Віковий психічний розвиток прийнято поділяти на періоди з метою виявлення його закономірностей та специфіки. Існують різні підходи до періодизації психічного розвитку залежно від уявлень учених про зміст періодів, їх часові межі, важливі сторони розвитку. Згідно з періодизацією психічного розвитку, визначеною Л. С. Виготським, можна виокремити три групи періодизацій: за зовнішнім критерієм, за одною чи кількома ознаками дитячого розвитку, на підставі кількох істотних особливостей цього розвитку.

Перша група характеризується побудовою періодизації на підставі зовнішнього, не пов'язаного з самим процесом розвитку критерієм. Це, зокрема, періодизації, створені за біогенетичною ознакою. Відповідно до них, онтогенез у короткому і згорнутому вигляді повторює філогенез. Тому процес індивідуального розвитку дитини вибудовується відповідно до основних періодів біологічної еволюції та історичного розвитку людства. В.Штерн відзначає що дитина у перші місяці свого життя знаходиться на стадії ссавця; у другому півріччі досягає стадії вищого ссавця - мавпи; потім початкових ступенів людського стану; розвитку первісних народів; починаючи зі вступу до школи засвоює людську культуру - спочатку у дусі античного і вітхозаповітного світу, пізніше (у підлітковому віці) у дусі середньовікового фанатизму і лише в зрілості піднімається до рівня культури Нового часу. Стани, заняття маленької дитини стають відголосками віків, що давно минули. Дитина розкопує хід у купі піску - її так само, як і її далеких предків, притягує печера. Дитина прокидається вночі від страху - значить відчуває себе у первісному лісі, повному небезпеки. Вона малює, і її малюнки подібні до наскальних зображень, що збереглися у печерах і гротах.

Іншим прикладом є періодизація Р.Заззо, в якій етапи дитинства співпадають зі ступенями системи виховання і навчання дітей. Стадія раннього дитинства триває до 3-х років, після неї починається стадія дошкільного віку (3-6 років), основний зміст якої складає виховання в сім'ї чи дошкільному закладі. Наступна стадія - стадія початкового навчання (6-12 років), на якій дитина набуває основних інтелектуальних навичок; стадія навчання в середній школі (12-16 років), коли вона одержує загальну освіту; і пізніше - стадія вищої чи

університетської освіти. Оскільки розвиток і виховання взаємопов'язані і структура освіти ґрунтується на базі великого практичного досвіду, межі періодів, встановлені на підставі педагогічного принципу, майже співпадають з переломними моментами у дитячому розвитку.

У другій групі періодизації використовується внутрішній критерій. Таким критерієм стає один бік розвитку, зокрема, розвиток кісткової тканини у періодизації П.П.Блонського, і розвиток дитячої сексуальності у З.Фрейда.

Павло Петрович Блонський обрав об'єктивну, легкодоступну для спостереження ознаку, пов'язану з істотними особливостями конституції зростаючого організму - поява та зміна зубів. Дитинство поділяється на три епохи: беззубе дитинство (до 8 місяців - 2 - 2,5 р.), дитинство молочних зубів (приблизно до 6,5 р.) і дитинство постійних зубів (до появи зубів мудрості).

Зигмунд Фрейд вважав головним джерелом та рушійною силою людської поведінки несвідоме, насичене сексуальною енергією. Опис конкретних стадій вікового розвитку за З.Фрейдом та їх характеристика .

Періодизації, що ґрунтуються на одній ознаці, суб'єктивні: авторами довільно обирається одна з численних сторін розвитку. Крім того, у них не враховуються зміна ролі вибраного критерію у загальному розвитку на різних його етапах, а значення будь-якої ознаки змінюється при переході від віку до віку.

Третя група періодизацій виокремлює періоди вікового розвитку на підставі кількох істотних особливостей цього розвитку. Прикладом є періодизації Л.С. Виготського та Д.Б. Ельконіна

Періодизація розвитку особистості за З.Фрейдом

Критерієм періодизації психічного розвитку Зигмунд Фрейд вважав особливості психосексуального розвитку. Сексуальний розвиток визначає розвиток всіх сторін особистості і може слугувати критерієм вікової періодизації. Дитячу сексуальність З.Фрейд розуміє широко, як все, що приносить тілесне задоволення - погладжування, ссання, звільнення кишечника тощо. Стадії розвитку пов'язані зі зміщенням ерогенних зон - тих областей тіла, стимуляція яких викликає задоволення.

Згідно за З.Фрейдом, людина з самого початку біологічна істота, що володіє інстинктами життя, а також інстинктом смерті. Енергією життєвих вчинків є енергія лібідо (від лат. "бажати", "хотіти"), яка знаходить розрядку в сексуальній поведінці. Структура зрілої особистості містить три інстанції: Воно (ід), Я (его) і Над-Я (супер-его). Воно є біологічним "началом" і містить "пристрасті", раціональне і аморальне. Спонування, які йдуть від Воно, вимагають невідкладного і повного задоволення. Воно підпорядковується лише принципу задоволення - первинному принципу людського життя.

Інстанція Я приймає рішення, задовольняючи бажання Воно тією мірою, якою це дозволяють реальні обставини. Я підпорядковується принципу реальності і орієнтується на обмеження, які накладаються зовнішнім світом. Вихід лібідонозної енергії гальмується, здійснюється повільно і поступово або спрямовується в інше річище, яке є прийнятним у обставинах, що склалися.

Якщо Воно керується пристрастями і потягами, то Я є втіленням розуму і розсудливості.

Над-Я є носієм моральних норм, критиком і цензором. У тому випадку, коли дії Я не відповідають вимогам Над-Я, з'являється почуття провини.

В онтогенезі особистості структура особистості формується поступово. Народжуючись, дитина має тільки Воно і живе за принципом задоволення. З часом, зіштовхуючись із заборонами та обмеженнями, які йдуть від оточуючих її людей, дитина розвивається як особистість - у неї з'являється Я і Над-Я. Таким чином, з одного боку, людина з самого початку життя знаходиться в антагоністичних стосунках із суспільством, суспільство тисне на неї, з іншого - без цього тиску неможливе особистісне зростання.

Стадії вікового розвитку пов'язані зі зміщенням еrogenних зон - тих ділянок тіла, стимуляція яких викликає задоволення.

Оральна стадія триває до 1 року, еrogenною зоною є слизова оболонка рота і губ. Дитина одержує задоволення, коли ссе молоко, а за відсутності їжі - власний палець або якийсь предмет. Всі бажання немовляти не можуть бути задоволені, з'являються перші обмеження. Тому в кінці стадії з'являються друга інстанція - Я. Формуються такі риси характеру, як ненаситність, жадність, вимогливість, незадоволеність всім, що їй пропонують.

Анальна стадія триває від 1-го до 3-х років, еrogenна зона зміщується в слизову оболонку кишечника. У цей період дитина привчається до акуратності, виникає багато вимог і заборон, у результаті чого інтенсивно розвивається Я, визначальним стає принцип реальності. Починає формуватися третя інстанція - Над-Я як втілення соціальних норм, внутрішня цензура, совість. Розвиваються акуратність, пунктуальність, впертість, агресивність, скритість, схильність до накопичення та інші риси.

Фалічна стадія триває від 3-х до 5-ти років і бактеризує вищу міру дитячої сексуальності. Провідною еrogenною зоною виступають геніталії. Якщо до цього часу дитяча сексуальність спрямовувалася на себе, то зараз діти починають відчувати сексуальну прив'язаність до дорослих людей, хлопчики до матері, дівчатка до батька. Це час найбільш строгих заборон та інтенсивного формування Над-Я.

Перериває сексуальний розвиток дитини латентна стадія, яка триває від 5 до 12 років. Потяги, які виходять з Воно, добре контролюються. Дитячі сексуальні переживання витісняються, інтереси дитини спрямовуються на спілкування з друзями, шкільне навчання тощо.

Генітальна стадія починається з 12 років і відповідає власне статевому дозріванню. Об'єднуються всі еrogenні зони, з'являється прагнення до нормального сексуального спілкування. Воно підсилює свою активність, і особистості доводиться боротися з його агресивними імпульсами, використовуючи механізми психологічного захисту.

Періодизація розвитку особистості за Е.Еріксоном

Ерік Еріксон був послідовником З.Фрейда. Він зміг розширити психоаналітичну теорію і вийти за її рамки завдяки тому, що почав розглядати

розвиток дитини в ширшій системі соціальних відносин.

У процесі виховання дітям передаються цінності та норми суспільства. В однакових за рівнем соціально-економічного розвитку суспільствах діти набувають несхожих рис особистості через різні культурні традиції, пов'язані з основним видом занять, і прийнятті стилі виховання. Е.Еріксон спостерігав за двома племенами в індіанських резерваціях - племені Сіу, що займалося мисливством на бізонів, і Юрок, що займалося риболовлю та збиранням жолудів. У племені Сіу дітей не пеленали туго, довго годували грудним молоком, не стежили за акуратністю і взагалі не обмежували свободу їх дій. Діти, орієнтуючись на усталений для племені ідеал сильного і відважного мисливця, набували рис ініціативності, рішучості, сміливості, щедрості у ставленні до співплемінників і жорсткості у ставленні до ворогів. У племені Юрок, навпаки, дітей рано відлучали від грудного молока, туго пеленали, рано привчали до акуратності, були стриманими у спілкуванні з ними. Діти виростали мовчазними, підозрілими, скупими і схильними до накопичення.

На думку Е.Еріксона, розвиток особистості за своїм змістом визначається тим, що суспільство очікує від людини, які цінності та ідеали їй пропонує, які завдання ставить перед нею на різних вікових етапах. Разом з тим, послідовність стадій розвитку дитини залежить від "біологічного начала". Дитина у процесі дозрівання проходить низку стадій. На кожній з них вона набуває певної якості (особистісне новоутворення), яке фіксується в структурі особистості та зберігається у наступні періоди життя.

До 17 років відбувається повільний, поступовий розвиток центрального утворення - ідентичності особистості. Ідентичність - психосоціальна тотожність - дозволяє особистості приймати себе у всьому багатстві своїх відносин з навколишнім світом і визначає її систему цінностей, ідеали, життєві плани, потреби, соціальні ролі з відповідними формами поведінки. Особистість розвивається завдяки включенню в різні соціальні спільноти (націю, соціальний клас, професійну групу тощо) і переживанню свого нерозривного зв'язку з ними. Ідентичність - умова психічного здоров'я: якщо вона не складеться, людина не знаходить себе, свого місця в суспільстві, виявляється "втраченою".

До юнацького віку, коли ідентичність формується остаточно, дитина проходить через низку ідентифікацій - ототожнення себе з батьками, хлопчиками чи дівчатками (статева ідентифікація) тощо.

Важливим моментом періодизації за Е.Еріксоном є наявність криз - "поворотних пунктів", моментів вибору між прогресом і регресом. У кожній особистісній рисі, яка з'являється у певному віці, міститься глибинне ставлення людини до світу і до самої себе. Це ставлення може бути позитивним, пов'язаним з прогресивним розвитком особистості, і негативним, що викликає негативні зрушення в розвитку, регрес. Дитині і дорослій людині доводиться вибирати одне з двох полярних ставлень - довіра чи недовіра до світу, ініціативу чи пасивність, компетентність чи неповноцінність тощо. Коли вибір зроблено і позитивна якість закріплена, протилежний полюс ставлення продовжує відкрито існувати і може виявитися значно пізніше, коли доросла людина зіткнеться з серйозними життєвими невдачами.

Перша стадія розвитку (орально - сенсорна)

На першій стадії розвитку (орально-сенсорній), яка відповідає періоду немовляти, виникає довіра чи недовіра до світу. За прогресивного розвитку особистості дитина "обирає" довірливе ставлення. Воно виявляється в легкому кормлінні, глибокому сні, ненапруженості внутрішніх органів, нормальній роботі кишечника. Любов матері і ніжність визначають "кількість" віри і надії, винесеної з першого життєвого досвіду дитини.

У цей період дитина "вбирає" в себе образ матері і це є першою стадією формування ідентичності особистості.

Друга стадія розвитку (м'язево-анальна)

Друга стадія (м'язево-анальна) відповідає ранньому дитинству. У цей період різко зростають можливості дитини, вона починає ходити і відстоювати свою незалежність. Зростає почуття самотійності, але воно не повинне зруйнувати її довіру до світу. Батьки допомагають їй це зберегти, обмежуючи бажання дитини вимагати, присвоювати, руйнувати, коли вона перевіряє свої сили.

Вимоги і обмеження батьків водночас створюють основу для негативного почуття сорому і сумнівів. Дитина відчуває, що "очі світу" стежать за нею із осудом і намагається примусити світ не дивиться на неї або ж хоче стати невидимою. Але це неможливо, і в дитини з'являються "внутрішні осі світу" - сором за свої помилки, незручність, замурзані руки тощо. Якщо дорослі ставлять надто жорсткі вимоги, у дитини виникає страх "втратити обличчя", постійна настороженість, скутість, нетовариськість. Якщо прагнення дитини до незалежності не придушується, встановлюється співвідношення між здатністю до співробітництва з іншими людьми і наполяганням на своєму, між свободою самовияву та її розумним обмеженням.

Третя стадія (локомоторно-генітальна)

Третя стадія (локомоторно-генітальна) співпадає з дошкільним віком. Дитина активно пізнає навколишній світ, моделює у грі стосунки дорослих у побуті, на виробництві, в інших сферах життєдіяльності, швидко вчиться всьому, набуваючи нові права і обов'язки. До самотійності додається ініціатива. У випадку агресивної поведінки ініціатива обмежується, з'являються почуття провини і тривожності. Закладаються нові внутрішні інстанції совість і моральна відповідальність за свої дії, думки і бажання. Надмірне несхвалення, покарання за незначні вчинки і помилки викликають постійне відчуття своєї провини, страх перед покаранням за таємні думки, мстивість. Гальмується ініціатива, розвивається пасивність.

На цій стадії відбувається статеві ідентифікація і дитина засвоює певну форму поведінки, характерну для чоловіка чи жінки.

Четверта стадія (латентна)

Четверта стадія (латентна) відповідає молодшому шкільному віку - передпубертатному періоду. Вона пов'язана з вихованням у дітей працелюбства, необхідністю оволодіння новими знаннями і вміннями. Засвоєння основ трудового та соціального досвіду дає змогу дитині одержати визнання оточуючих і набути почуття компетентності. Якщо ж досягнення

незначні, вона переживає свою неумілість, нездатність, невідгідне становище серед однолітків і відчуває себе посередністю. Замість почуття компетентності виникає почуття неповноцінності.

У цей період з'являється також професійна ідентифікація, відчуття власного зв'язку з представниками певних професій.

П'ята стадія розвитку

П'ята стадія розвитку особистості відноситься до підліткового та юнацького віку. Це період глибокої кризи. Дитинство закінчується і формується ідентичність. Вона об'єднує всі попередні ідентифікації дитини, до них додаються нові, оскільки дитина в міру дорослішання включається до нових соціальних груп і набуває інших уявлень про себе. Завдання самовизначення, вибору життєвого шляху розв'язується в юнацькому віці завдяки цілісній ідентичності особистості, довіри до світу, самостійності, ініціативності та компетентності.

У випадку невдалої спроби усвідомити себе і своє місце у світі виникає дифузність ідентичності. Вона виявляється у бажанні якомога довше не вступати у доросле життя, у стійкому стані тривоги, почуті ізоляції і спустошеності, а також у ворожому неприйнятті соціальних ролей, бажаних для сім'ї та найближчого оточення юнака (чоловічої чи жіночої, національної, професійної, класової тощо), у зневазі до вітчизняного і переоцінці закордонного та ін.

Шоста стадія розвитку

Рання зрілість (шоста стадія) пов'язана з виникненням проблеми близькості (інтимності). В цей період виявляється істинна сексуальність. Близькі стосунки з друзями чи коханими вимагають вірності, самопожертви і моральної сили. Прагнення близьких стосунків не повинне заглушуватися страхом втратити своє "Я".

Це період створення сім'ї, що супроводжується любов'ю. Остання розуміється Е.Еріксоном в еротичному, романтичному і моральному смислах. У шлюбі любов виявляється в турботі, повазі і відповідальності за супутника життя. Нездатність любити, встановлювати близькі довірливі стосунки з іншими людьми, переважання поверхневих контактів призводить до ізоляції, почуття самотності.

Сьома стадія розвитку особистості

Сьома стадія розвитку особистості - зрілість або середній вік - надзвичайно тривала. Провідним стає ставлення людини до продуктів своєї праці і до своїх дітей, турбота про майбутнє людства. Людина прагне до продуктивності і творчості, до реалізації своїх можливостей передати щось наступному поколінню - власний досвід, ідеї, твори мистецтва тощо.

Бажання зробити внесок у життя майбутніх поколінь є природним і воно реалізується, насамперед, у стосунках з дітьми. Зріла людина має потребу бути необхідною іншим.

Якщо продуктивність не досягається, якщо немає потреби в турботі про інших людей, з'являється байдужість, зосередженість на собі, особисте життя знецінюється.

Остання стадія

Останньою стадією є пізня зрілість, яка виступає інтегративною: виникають плоди всіх семи попередніх стадій. Людина розуміє пройдений нею життєвий шлях і набуває цілісності особистості. Тільки тепер з'являється мудрість. Діти і творчі досягнення сприймаються як продовження себе і страх смерті зникає.

Деякі люди не відчують цілісності власного "Я", незадоволені прожитим життям, вважають його ланцюгом помилок і нереалізованих можливостей. Неможливість щось змінити у минулому, почати життя спочатку дратує, власні недоліки і невдачі здаються наслідком несприятливих обставин, а наближення до останньої межі життя викликає відчай.

Періодизація розвитку особистості за Л.Колбергом

У зарубіжній психології існують інші періодизації розвитку особистості, в яких відображено окремі сторони розвитку. Однією з них є періодизація розвитку моральної свідомості Лоренса Колберга.

Л.Колберг досліджував моральні судження та етичні уявлення дітей різного віку. Діти оцінювали вчинки героїв оповідань і обґрунтовували свої судження. З'ясувалося, що на різних вікових етапах діти по-різному розв'язують моральні проблеми. Л.Колберг використовував оповідання, які містять складні конфлікти морального значення і вимагають вирішення.

Учений розглядав розвиток моральної свідомості як послідовний процес. На підставі узагальнення значного експериментального матеріалу він виокремив шість стадій розвитку, об'єднавши їх у три рівні.

Перший - доморальний рівень. Норми моралі виступають для дитини як щось зовнішнє. Дитина дотримується правил, встановлених дорослими, з чисто егоїстичних міркувань. Спочатку вона орієнтується на покарання і поводить себе "добре", щоб його уникнути (I стадія). Потім вона починає орієнтуватися і на заохочення, очікуючи одержати за свої правильні дії схвалення або іншу нагороду (II стадія).

Другий рівень - конвенційна мораль (від конвенція - домовленість, угода). Джерело моральних приписів для дитини залишається зовнішнім. Але вона вже намагається поводити себе певним чином через потребу у схваленні, у підтримці гарних стосунків зі важливими для неї людьми.

Орієнтація у своїй поведінці на виправдання очікувань і схвалення інших характерна для III стадії, на авторитет - для IV. Цим визначається нестійкість поведінки дитини, залежність її від зовнішніх впливів.

Третій рівень - автономна мораль. Моральні норми і принципи становлення стають власним досягненням особистості, тобто переходять у внутрішній план. Вчинки визначаються не зовнішнім тиском чи авторитетом, а власною совістю. Спочатку виявляється орієнтація на принципи суспільного благополуччя, демократичні закони, прийняті на себе зобов'язання перед суспільством (V стадія), далі - на загальнолюдські етичні принципи (VI стадія).

На доморальному рівні знаходяться всі дошкільники та більшість семиліток (близько 70%). Цей рівень зберігається у деяких дітей до 16 років.

Більшість дітей до 13 років розв'язують моральні проблеми на другому рівні, їм властива конвенційна мораль. З розвитком інтелекту відбувається розвиток вищого рівня моральної свідомості: усвідомлені моральні принципи не можуть з'явитися раніше підліткового віку, коли формується логічне мислення. Однак наявність формально-логічних операцій не є достатньою умовою для вищого рівня розвитку моралі. Навіть інтелектуально розвинені дорослі люди можуть не досягати рівня автономної моралі.

Періодизація інтелектуального розвитку за Ж.Піаже

У своїх дослідженнях Жан Піаже простежив, як мислення дитини поступово змінює свій характер протягом дитинства та підліткового віку.

Дитина, на думку Ж.Піаже, має певні схеми дій, за допомогою яких вона розв'язує різноманітні пізнавальні задачі. Ці схеми дії відносно прості у немовляти і дуже складні у підлітка. Схеми дії незалежно від міри складності послуговуються двома основними механізмами - асиміляцією і акомодациєю. Асиміляція полягає у зміні нової задачі відповідно до наявної схеми дій, тобто включення нової проблемної ситуації до складу тих, з якими дитина справляється без зміни існуючих схем дій. Акомодация передбачає зміну схем дій таким чином, щоб можна було їх застосувати до нової задачі. У ході пристосування до нової проблемної ситуації асиміляція і акомодация об'єднуються і їх поєднання дає адаптацію. Завершує адаптацію встановлення рівноваги, коли вимоги середовища (задачі) і схеми дії, якими володіє дитина, приходять до відповідності. На думку Ж.Піаже, інтелектуальний розвиток прагне до стабільної рівноваги. На кожному віковому етапі рівновага порушується і відновлюється; повна логічна рівновага досягається у підлітковому віці на рівні формальних операцій.

Інтелектуальний розвиток дитини є спонтанним, він проходить низку стадій, порядок дотримання яких залишається незмінним. До 7-8 років взаємодія дитини зі світом речей і людей підпорядковуються законам біологічного пристосування. Однак, біологічне дозрівання зводиться тільки до відкриття можливостей розвитку; ці можливості ще слід реалізувати. Вікові рамки появи тієї чи іншої стадії інтелектуального розвитку залежать від активності самої дитини, її спонтанного розвитку, від культурного середовища. До біологічних чинників на певному рівні розвитку приєднуються соціальні, завдяки яким у дитини виробляються норми мислення і поведінки. Це відбувається у 7-8 років, коли соціальне життя починає відігравати прогресивну роль у розвитку інтелекту.

Стадії розвитку інтелекту

Стадії - це ступені або рівні розвитку, які послідовно змінюють одна одну. На кожному рівні досягається відносно стабільна рівновага, яка потім знову порушується. Процес розвитку інтелекту є зміною трьох великих періодів, протягом яких відбувається становлення трьох основних інтелектуальних структур.

Спочатку формуються сенсомоторні структури - системи послідовно

виконуваних матеріальних дій. Потім виникають структури конкретних операцій - системи дій, що виконуються в умі, але з опорою на зовнішні, наочні дані. Ще пізніше відбувається становлення формально-логічних операцій.

Формальна логіка, за Ж.Піаже, - це вищий ступінь у розвитку інтелекту. Інтелектуальний розвиток дитини є переходом від нижчих стадій до вищих. При цьому кожна попередня стадія готує наступну, перебудовується на вищому рівні.

Сенсомоторний період охоплює перші два роки життя дитини. У дитини практично відсутня мова і уявлення, а поведінка будується на підставі координації сприйняття і руху.

При народженні дитина має лише вроджені рефлексі. Рефлексі здатні змінюватися. Ця стадія називається стадією вправління рефлексів. У результаті вправління рефлексів формуються перші навички.

На другій стадії дитина повертає голову в бік подразника, стежить поглядом за предметом, що рухається, намагається схопити іграшку. В основі навички лежать первинні кругові реакції - дії, що повторюються. Дитина повторює одну й ту саму дію заради самого процесу. Дії підкріплюються власною активністю дитини, яка приносить їй задоволення.

Вторинні кругові реакції з'являються на третій стадії, коли дитина зосереджена не на власній активності, а на змінах, викликаних її діями. Дії повторюються заради продовження цікавих вражень.

Четверта стадія - початок практичного інтелекту. Схеми дій, утворені на попередній стадії, об'єднуються в єдине ціле і використовуються для досягнення мети. Випадкові зміни дій дають неочікувані ефекти - нові враження - дитина їх повторює і закріплює нову схему дій. Теоретичні кругові реакції з'являються на п'ятій стадії: дитина спеціально змінює дії, щоб подивитися, до яких результатів це приведе. Це стадія активного експериментування.

Шоста стадія характеризується інтеріоризацією схем дій. Якщо дитина раніше здійснювала різні зовнішні дії, щоб досягти мети, пробувала, помилялася, то тепер вона вже може комбінувати схеми дій в умі і раптово приходити до правильного рішення.

З 2-х років життя починається період формування репрезентативного інтелекту і практичних операцій. Репрезентативний інтелект - мислення за допомогою уявлень. На етапі доопераціональних уявлень дитина нездатна до доведення, міркувань. Це виявляється в феноменах Ж. Піаже.

Дошкільникам показують дві глиняні кулі: діти вважають їх однаковими, у них на очах змінюють форму однієї кульки, надаючи їй форми ковбаски. На запитання: чи однакова кількість глини у кульці і ковбасці, діти відповідали, що в ковбасці більша, бо вона довша. У дитини відсутній принцип збереження кількості речовини, вона орієнтується на зовнішні ознаки об'єктів.

Етап доопераціональних уявлень завершується з появою розуміння збереження кількості речовини. Зникають феномени Ж.Піаже, і діти 7-8 років дають правильні відповіді. Етап конкретних операцій пов'язаний зі здатністю до міркувань, доведення, співвідношення різних точок зору. Логічні операції

потребують опори на наочність, не можуть здійснюватися в гіпотетичному плані (тому вони називаються конкретними). До 11 років у дитини складається підґрунтя для формування наукових понять.

Вищий період інтелектуального розвитку - період формальних операцій. Підліток звільняється від конкретної прив'язаності до об'єктів, даних у безпосередньому сприйнятті, і набуває можливості мислити так само, як дорослі. Він розглядає судження як гіпотези, з яких можна вивести різноманітні судження; його мислення стає гіпотетично-дедуктивним.

Вітчизняні теорії розвитку.

Лев Семенович Виготський розумів віковий розвиток як складний процес, який приводить до змін всієї особистості дитини на кожному віковому етапі. Головною суттю розвитку є виникнення нового. Стадії розвитку характеризуються віковими новоутвореннями, що розуміються як якості чи властивості, яких не було раніше в готовому вигляді. Новоутворення з'являються закономірно, передумови для їх виникнення готуються у ході попереднього розвитку.

Л.С.Виготський увів поняття "соціальна ситуація розвитку" - специфічне для кожного віку відношення між дитиною і соціальним середовищем. При переході від одного вікового періоду до іншого відбувається зміна соціальної ситуації розвитку. Взаємодія дитини зі своїм соціальним оточенням, яке виховує та навчає її, визначає той шлях розвитку, який веде до виникнення вікових новоутворень.

Зміни соціальної ситуації розвитку відбуваються на початку вікового періоду. Новоутворення з'являються у кінці періоду, серед них особливе місце займає центральне новоутворення, яке має найбільше значення для розвитку на наступній стадії.

Л.С.Виготський розглядав динаміку переходів від одного віку до іншого, виокремлюючи при цьому стабільні і кризові стадії розвитку. Стабільний період характеризується плавним перебігом процесу розвитку, без різких зрушень та змін в особистості дитини. Непомітні, мінімальні зміни, які відбуваються протягом тривалого часу, зазвичай, непомітні для оточуючих. Вони поступово накопичуються і в кінці періоду дають якісний стрибок у розвитку: з'являються вікові новоутворення. Той шлях, який пройшла дитина у своєму розвитку протягом того чи іншого періоду, можна оцінити, порівнявши початок і кінець стабільного періоду.

Л.С.Виготський розглядав як закон психічного розвитку чергування стабільних та кризових періодів, надаючи кризам великого значення. Кризи, на відміну від стабільних періодів, тривають недовго, у випадку сприятливого збігу обставин - кілька місяців, за несприятливого - до року і більше. Початок і кінець кризового періоду непомітні, межі його розмиті, нечіткі. Загострення відбувається у середині періоду. Оточуючі помічають зміни в поведінці, "важковиховуваність", як пише Л.С.Виготський.

Дитина виходить з-під контролю, а ті засоби педагогічного впливу, які раніше мали успіх, перестають діяти. З'являються специфічні симптоми кризи:

афективні спалахи, капризи, гострі конфлікти з близькими. У школярів знижується працездатність, інтерес до занять, успішність, іноді виникають переживання, внутрішньо особистісні конфлікти.

Разом з тим, кожна дитина переживає кризові періоди. Індивідуальних відмінностей під час кризових періодів значно більше, ніж у стабільні періоди. Зміни відбуваються і у зовнішньому плані. Для того, щоб їх помітити, слід порівнювати дитину не з однолітками, які тяжко переживають кризу, а з нею самою - якою вона була раніше. Кожна дитина відчуває труднощі у спілкуванні з оточенням, у неї знижується темп у навчальній діяльності.

Але головні зміни у кризові періоди відбуваються у внутрішньому плані. Розвиток набуває негативного характеру. Дитина втрачає інтереси, які спрямовували її діяльність, відмовляється від попередніх цінностей і форм стосунків. Але поряд з втратами створюється і щось нове. Новоутворення, що виникають у бурхливий і нетривалий період, виявляються нестійкими і в наступний стабільний період трансформуються, поглинаються іншими новоутвореннями, розчиняються в них і таким чином відмирають.

Крім цього, у кризові періоди загострюються основні протиріччя: з одного боку, між зростаючими потребами дитини і її все ще обмеженими можливостями, з іншого - між новими потребами дитини і стосунками з дорослими, що склалися раніше.

Таким чином, на підставі вищевикладених міркувань Л.С.Виготський представив періодизацію психічного розвитку: криза новонародженості; період немовляти (2 міс-1 рік); криза 1 року; раннє дитинство (1-3 роки); криза 3 років; дошкільний вік (3-7 років); криза 7 років; шкільний вік (7-13 років); - криза 13 років; пубертатний період (13-17 років); криза 17 років.

Періодизація психічного розвитку за Д.Б.Ельконіним

Уявлення Л.С.Виготського про віковий розвиток набули подальшого розвитку в концепції Д.Б.Ельконіна. Він розглядає дитину як цілісну особистість, яка активно пізнає навколишній світ - світ предметів і світ людських стосунків. Тому дитина включається у дві системи стосунків - "дитина - річ" і "дитина - дорослий". Кожна річ має певні фізичні властивості, а також заключає в собі і суспільно вироблені способи взаємодії з нею. Тому кожна річ - суспільний предмет, діями з якими дитина повинна оволодіти. Дорослий також не тільки людина, що має певні індивідуальні властивості, але й представник певної професії, носій інших видів суспільної діяльності з їх специфічними задачами і мотивами, нормами стосунків, тобто "суспільний дорослий". Діяльність дитини в цих двох системах є єдиним процесом, в якому і формується її особистість.

Д.Б.Ельконін розробляв періодизацію вікового розвитку на підставі основних критеріїв: соціальна ситуація розвитку, провідний тип діяльності, основні новоутворення розвитку та кризи. Формування особистості здійснюється у ході діяльностей різного типу. Д.Б.Ельконін виокремлює дві групи видів провідної діяльності.

До першої групи належать діяльності, які орієнтують дитину на норми

стосунків між людьми. Це безпосередньо емоційне спілкування немовляти, рольова гра дошкільника та інтимно-особистісне спілкування підлітка. Хоча вони значно відрізняються одна від одної за змістом і глибиною, але є діяльностями одного типу, що пов'язані переважно з системою стосунків "дитина - суспільний дорослий", або "людина - людина".

Другу групу складають провідні діяльності, завдяки яким засвоюються суспільно вироблені способи дій з предметами і різноманітні еталони: предметно-маніпулятивна діяльність дитини раннього дитинства, навчальна діяльність молодшого школяра і навчально-професійна діяльність старшокласника. Спільна ознака цих видів діяльності полягає у засвоєнні елементів людської культури, вони стосуються системи відносин "дитина - суспільний продукт", або "людина - річ".

У діяльностях першого типу розвивається переважно потребово-мотиваційна царина, в діяльностях другого типу формуються операційно-технічні можливості дитини, тобто інтелектуально-пізнавальна царина. Ці дві лінії утворюють єдиний процес розвитку особистості, але на кожному віковому етапі одержує переважний розвиток одна з них. Оскільки дитина по черзі засвоює системи стосунків "людина - людина" і "людина - річ", відбувається закономірне чергування і царин, що найінтенсивніше розвиваються: у період немовляти розвиток мотиваційної царини випереджає розвиток царини інтелектуальної, у наступному, ранньому дитинстві мотиваційна царина відстає і швидшими темпами розвивається інтелект і т.д.

Кожен віковий період характеризується своєю соціальною ситуацією розвитку; провідною діяльністю, в якій переважно розвивається мотиваційно-потребова або інтелектуальна царина особистості; віковими новоутвореннями, що формуються у кінці періоду, серед яких можна виокремити центральне, найбільш значуще для наступного розвитку. Межами вікових етапів слугують кризи - переломні моменти у розвитку дитини.

Періодизація Д.Б.Ельконіна є найбільш поширеною у вітчизняній психології. Вона буде покладена нами в основу характеристики вікових періодів, яка розглядатиметься далі.

Періодизація розвитку особистості за А.В.Петровським

Артур Володимирович Петровський розглядає розвиток особистості як процес інтеграції в різних соціальних групах. Особливого значення при цьому набуває референтна група - група, яка є еталоном цінностей, норм та форм поведінки для особистості. Становлення особистості визначається особливостями взаємостосунків дитини з членами референтної групи. На кожному віковому етапі дитина включається до нової соціальної групи, яка стає для неї референтною. Спочатку такою групою виступає сім'я, далі - група в дитячому садку, шкільний клас, неформальні підліткові об'єднання, студентська група, виробнича бригада тощо. Для будь-якої такої групи характерні своя діяльність (чи набір діяльностей) і особливий стиль спілкування. На формування особистості впливають "діяльнісно-опосередковані" взаємостосунки дитини з групою.

Входження до групи вимагає від дитини уніфікувати свою поведінку до вимог групи, дитина стає такою, як всі. Це перша фаза становлення особистості в соціальній групі - фаза адаптації. Вона передбачає втрату дитиною своїх індивідуальних рис. Це стає передумовою загострення протиріччя між адаптацією до групи та незадоволеною потребою дитини максимально виявляти свої індивідуальні особливості. В результаті цього виникає друга фаза - індивідуалізація. Дитина веде пошук способів вираження своєї індивідуальності в групі.

Третя фаза полягає в інтеграції особистості у групі: дитина зберігає тільки ті свої індивідуальні риси, які відповідають потребам групового розвитку і власній потребі зробити значний внесок у життя групи, а група певною мірою змінює свої норми, сприйнявши цінні для її розвитку риси особистості.

Певні труднощі у розвитку дитини на тій чи іншій фазі можуть призводити до формування в неї певних рис характеру. Зокрема, якщо дитині не вдається подолати труднощі адаптації, у неї може з'явитися така якість як конформність, безініціативність, невпевненість у собі. Якщо не долаються труднощі другої фази і група відторгає індивідуальні риси дитини, це може призводити до розвитку негативізму, агресивності, підозрілості, неадекватно завищеної самооцінки. Дезінтеграція в групі веде або до витіснення дитини з групи або до її ізоляції в групі. Навпаки, успішна інтеграція дитини в групі сприяє формуванню у неї колективізму як властивості особистості.

Дитина може входити як до просоціальної, так і до асоціальної групи. В останньому випадку в неї розвиваються відповідні асоціальні риси.

Протягом життя дитина включається до численних груп, відмінних за своїми соціально-психологічними характеристиками, може одночасно бути прийнятою в одній референтній групі і відторгнутою в іншій. Недостатня стабільність соціального середовища ускладнює процес розвитку особистості. В результаті зміни вікових періодів у дитини складається відносно стійка структура особистості.

Якщо в якийсь період не відбулася успішна фаза інтеграції, то в наступному буде ускладнена адаптація. Так складаються умови для кризи розвитку дитини.

А.В.Петровський виділяє періоди раннього дитинства: дитсадківського дитинства, молодшого шкільного віку, середнього шкільного віку та старшого шкільного віку. Перші три періоди утворюють епоху дитинства, в якій процес адаптації переважає процес індивідуалізації. Для епохи середнього шкільного віку характерне домінування процесу індивідуалізації над процесом адаптації, для епохи юності - домінування процесу інтеграції над процесом індивідуалізації. Виходячи з концепції А.В.Петровського, дитинство - це, переважно, пристосування дитини до соціального середовища, середній шкільний вік - прояв власної індивідуальності, юність - інтеграція в суспільстві.